

Kapitel 15

USA ställer krav på Sverige. Tysklands nederlag närmar sig. Motståndsrörelsens håller toppmöte i Stockholm. Kontakt med Sovjetunionen. Sabotage. "Folkestrejck" i Köpenhamn. Tyskarna upplöser den danska poliskåren. April-september 1944.

Sveriges uppstramning mot Tyskland kring årsskiftet 1943/44 sågs förstås som ett litet steg i rätt riktning av Foreign Office och State Departement och av norska regeringen i London samt av representanter för den danska motståndsrörelsen, men de var långt ifrån nöjda med omfattningen av den svenska kursändringen. Särskilt USA ville driva Sverige till en mycket hårdare hållning mot Naziyskland och därmed till ökat stöd åt de västallierade i deras kamp för frihet och demokrati åt folken i de underkuvade länderna. Amerikanska diplomater betraktade den svenska exporten av järnmalm, kullager och kullagerstål som "det utan jämförelse viktigaste neutrala bidraget till Tysklands krigföring". Våren 1944 igångsattes en amerikansk tidningskampanj med fiendliga inslag mot det neutrala Sverige. De egoistiska svenskarna anklagades bl a för att genom sin export av kullager och järnmalm till Nazityskland förorsaka att amerikanska flygare blev nedskjutna och dödade vid raiden över Tyskland.

Den 13 april uppsökte den amerikanske ministern i Stockholm Herschel Johnson och hans brittiske kollega Victor Mallet utrikesminister Günther och överlämnade noter från sina regeringar. USA krävde ett omedelbart stopp för all svensk export av kullager, kullagerstål och maskiner för tillverkning av kullager till Tyskland och dess bundsförvanter. Notan innehöll också hot om att USA, om svenska regeringen inte uppfyllde kraven, allvarligt övervägde att tillgripa alla till buds stående medel för att få stopp på kullagerexporten. Det var en exempellöst burdus diplomatisk note. I den brittiska noten underströks de amerikanska kraven, men tonläget var lägre och formuleringarna mindre utmanande än i den amerikanska.

Den fiendliga tonen i den amerikanska noten framkallade indignation både i UD och inom samlingsregeringen. Särskilt upprörd över amerikanernas taktlösa bryskhet i det diplomatiska umgänget var högerledaren Gösta Bagge. Det mötte inga svårigheter för P A Hansson och Günther att samla regeringen kring ett avslag med hänvisning till det redan ingångna krigshandelsavtalet med Tyskland för 1944, vilket fö i vissa avseenden var sammankopplat med Sveriges handelsavtal med USA och Storbritannien.

Å andra sidan drog svenska regeringen sig för att avvisa de amerikanska kraven blankt utan att ge USA någonting på hand. Den gick därför med på ett amerikanskt förslag att representanter för USA och Storbritannien skulle få uppta förhandlingar direkt med ledningen för Svenska kullagerfabriken i Göteborg för att på den vägen försöka begränsa kullagerleveranserna till Tyskland. Det blev tuffa förhandlingar. Förmodligen var det i det sammanhanget, som en amerikansk förhandlare lär ha antytt, att amerikanskt bombflyg kunde "felnavigera" och komma in över Göteborg och "av misstag" tömma sina bomb-laster över SKF:s fabriker.

Hotet behövde dock inte verkställas. Med morot och piska uppnådde de västallierade

förhandlarna att SKF skulle reducera kullagerexporten till Tyskland kraftigt under 1944, varefter den helt skulle upphöra. Den 8 juni 1944 godkände svenska regeringen SKF-avtalet med USA och Storbritannien. Den bröt därmed ensidigt det tidigare ingångna svensk-tyska krigshandelsavtalet. Det var säkerligen ingen tillfällighet att det skedde två dagar efter D-dagen, d v s dagen för den amerikansk-brittiska invasion på stränderna i Normandie.¹

Bara några dagar senare, den 13 juni, kom en tysk V-2 raket, som förmodligen skjutits ut från Penemünde, ur kurs och slog ner på en åker hos en bonde i Knivingaryd i Bäckebo socken norr om Kalmar. Det var första gången som en V-2:a tog mark utanför tyskkontrollerat område. För att visa Sveriges goda vilja att hjälpa Storbritannien och USA överlämnades den havererade raketkroppen till de västallierade, som flög den för undersökning till Storbritannien. Denna gest av solidaritet med de västallierade kostade svenska regeringen på sig, trots att det var ett brott mot den sk neutraliteten. Den tillät strax därefter också brittisk radarspaning från Ottenby på Öland mot tyskarnas raketbas i Penemünde.²

I frågor om Sveriges hållning till USA och Storbritannien vid denna tid och under krigets senare del intog P A Hansson och Günther en mittenlinje inom samlingsregeringen mellan å ena sidan högerledaren Bagge och – förvånansvärt nog – Sköld, som bägge förordade en mer neutralistisk hållning gentemot västmakterna, och å den andra Möller, Wigforss och Herman Eriksson, som var mer västmaktsvänliga och eftersträvade en stramare kurs mot Tyskland och en mer tillmötesgående hållning mot USA och Storbritannien.

Sköld uppmanade t ex sina kolleger i samlingsregeringen att inte vara lika rädda för och undfallande mot västmakterna som tidigare för Tyskland. Han betonade i det sammanhanget att Sovjetunionen måste kunna lita på Sveriges neutralitet. Liksom Bagge tänkte Sköld nog mest på Finlands situation. Om Sverige band sig för nära till västmakterna ansågs risken stor att Sovjetunionen inte skulle nöja sig med mindre än att skaffa sig full kontroll över Finland som motvikt. Det annalkande sk "Kalla kriget" kastade sin skugga över den utrikespolitiska scenen i Nordeuropa redan tidigt 1944.³

I vårt sammanhang är det dock värt att notera att Skölds stramhet mot västmakterna sällan återspeglade sig i hans handläggning av ärenden rörande den militära hjälpen till Danmark. I dessa ärenden var skåningen Per Edvin Sköld tvärt om ofta pådrivande till förmån för danska önskemål, vanligen i polemik mot framförallt Ernst Wigforss.

Folkhushållnings- senare handelsministern Herman Eriksson, som visserligen inte var partiansluten socialdemokrat, men som stod Ernst Wigforss nära, var nog den inom samlingsregeringen som vid sidan av Bagge mest ogillade P A Hanssons och Günthers relativa neutralism i krigets slutskede – om också från helt andra utgångspunkter än Bagge. Den 19 mars 1944 anförtrödde Herman Eriksson sin dagbok: "P. A. är den fegaste idiot som kan tänkas och det är endast den fenomenala tur, som han och Günther har, som gör att det går så bra som det gör".⁴

1944 gjorde sig de allierades större industriella kapacitet och överlägsenhet i antal soldater, stridsvagnar, kanoner och flygplan allt mer gällande. Samtidigt som offensiven mot den tyska hemorten fortsatte med väldiga amerikansk-brittiska luftflottor led de tyska arméerna nya nederlag både i Italien och framförallt i Sovjetunionen. I januari bröt sovjetarmén den 900 dagar gamla belägringen av Leningrad. I mars gick de sovjetiska trupperna till ny offensiv, som på några månader förde dem från Dnjeprlinjen genom Vitryssland in i Polen och Ungern. I juli nådde de fram till Östersjön vid Rigabukten. De skar av förbindelserna mellan de tyska trupperna i Baltikum och hemlandet. Efter att på fem veckor ha ryckt fram ca 70 mil var Röda armén nästan framme vid Warschawa i slutet av juli 1944. Där gjorde den emellertid halt för en tid, medan tyskarna slog ner det blodiga polska upproret i Warschawa i augusti-september och lade staden i ruiner.

På sommaren 1944 inledde ryssarna en offensiv mot finnarna i Karelen. De bröt igenom de finska linjerna och erövrade bl a Viborg. Det ledde till att Finland i september slöt vapenstillestånd med Sovjetunionen. Under Mannerheims ledning vände finnarna istället sina vapen mot sina tidigare bundsförvanter och drev ut tyskarna ur Nordfinland.

I Italien bröt amerikanerna och britterna igenom den tyska sk Gustafslinjen i maj 1944 och befriade Rom i juni, varpå de avancerade norrut, om också mot ett segt tyskt försvar.

Den allt annat överskuggande krigshändelsen 1944 var ändå operation "Overlord", dvs invasionen i Normandie den 6 juni, och den därpå följande västallierade framryckningen i Frankrike, som bl a medförde Paris befrielse den 24 augusti. I september kontrollerade Eisenhowers trupper nästan hela Frankrike och Belgien. Förhoppningarna om ett snart slut på kriget ökade dessutom efter attentatet mot Hitler i Führerhögkvarteret "Wolfsschanze" i Ostpreussen i augusti 1944. Attentatet bekräftade att det fanns en aktiv opposition mot Hitler och nazismen inom den tyska officerskåren.

Uppmarschen för den slutliga dödsstöten mot själva Tyskland var i full gång både från sovjetarméernas och de västallierades sida. Även om "risken" att Sovjetunionens styrkor skulle komma före de brittisk-amerikanska till Danmark bedömdes som ringa, så var det inte längre självklart att Danmarks "befrielse" skulle komma västerifrån. Redan under våren 1944 började behovet att förbättra Danmarks infekterade förhållande till Sovjetunionen att pocka på uppmärksamhet.

Sovjetunionens misstro mot Danmark och fiendlighet mot de ledande danska politikererna hade sin grund i den retroaktiva kriminaliseringen av det danska kommunistpartiet och interneringen av kommunisterna samt Danmarks anslutning till Antikominternpakten 1941. Misstron blev inte mindre av den förhandlingspolitik med tyskarna, som regeringarna Buhl och Scavenius sedan förde ända fram till den 29 augusti 1943, allt medan Sovjetunionens folk blödde och led oerhörda förluster i kampen mot Hitlers krigsmakt.

Både Frihetsrådet i Köpenhamn och dess representanter i Stockholm ville försöka återställa de avbrutna diplomatiska förbindelserna med Sovjetunionen. Det gällde att försöka förmå rådsregeringen i Moskva att ta emot en representant för "det kämpande

Danmark" och därmed erkänna Danmark som allierad makt i kampen mot Nazityskland. Det stod klart att en dansk representant i Moskva – om det överhuvudtaget blev någon – inte kunde tas från politikerkretsen kring Buhl. Det måste bli någon med tidig och tveklös anknytning till motståndsrörelsen, men det rådde oklarhet om vem Moskva i så fall kunde tänkas acceptera.

Vid ett hemligt möte på tu man hand i Botanisk Have i Köpenhamn våren 1944 anmodade Frode Jakobsen den då 62-årige Thomas Dössing, "Dodo", att ta på sig uppdraget att vara "det kämpande Danmarks" sändebud i Moskva, om ryssarna accepterade honom. Dössing var känd för sitt förakt för "förhandlingspolitiken" och för sin oförsonliga hållning mot dess företrädare Han hörde till kretsen kring Mogens Fog och var med vid utgivningen av "Frit Danmark". I december 1942 blev han arresterad och efter en tid i tysk arrest blev han av dansk domstol dömd till 4 månaders fängelse och avsättning från tjänsten som direktör för de danska folkbiblioteken. I samband med händelserna kring den 29 augusti 1943 internerades han på nytt av tyskarna. Under fem veckor hölls han som gisslan i bl a Horseröd, innan han släpptes. Dössing uppfyllde troligen Sovjetunionens krav på vilja och förmåga till aktivt motstånd mot ockupationsmakten.

I april 1944 beslöt Frihetsrådet att sända både Frode Jakobsen och Arne Sörensen till Stockholm. De skulle dels träffa sovjetiska diplomater och försöka skapa klarhet kring förbindelserna mellan Danmark och Sovjetunionen och dels överlägga med representanter för de västallierade om bl a kommandoförhållandena över motståndsgrupperna och om dessas roll vid eventuella militära operationer i Danmark.

"Toms" /Robert Jensens /transportorganisation organiserade "Ravns" /Frode Jakobsens /illegala utresa i samarbete med Hendil på den svenska sidan av Öresund. Tidigt en kall morgon i början av april 1944 möttes "Ravn" och "Tom" vid ett vattentorn på Amager. "Ravn" var förklädd till fiskare. De gick ner till en brygga vid stranden. Där låg en liten motorbåt med en ensam man ombord. Han presenterade sig som Bernhard. Frode Jakobsen trodde först att det var ett kodnamn, men han fick senare veta att mannen verkligen hette Bernhard Nielsen.

Efter att ha tagit ett kort farväl av "Tom", som bara några månader senare blev förrådd av en stikker och tragiskt dödad i eldstrid av Gestapo, gick Frode Jakobsen ombord och motorbåten satte kurs ut mot Öresund och Skåne. När ett tyskt bevakningsfartyg började bli närgånget styrde Bernhard in på grunt vatten vid Saltholmen, dit det tyska fartyget inte kunde följa efter. Där började de två männen pilka torsk för att få tyskarna att tro att de var ute för att fiska. Där vid Saltholmen tog Frode Jakobsen upp de enda torskar han pillkat i hela sitt liv. När tysken avlägsnade sig återtog motorbåten kursen mot skånska kusten. Efter några timmars oantastad seglats togs en genomfrusen Frode Jakobsen emot av Hendils folk i Malmö. Arne Sörensen kom med en av Hendilruttens båtar.

Omkring den 10 april var bägge installerade i Stockholm. Förhandlingar började med kretsen kring Ebbe Munck och Erling Foss samt med Turnbull m fl representanter för de västallierade. Genom förmedling av Sir Victor Mallet fick Ebbe Munck från Frihetsrådet

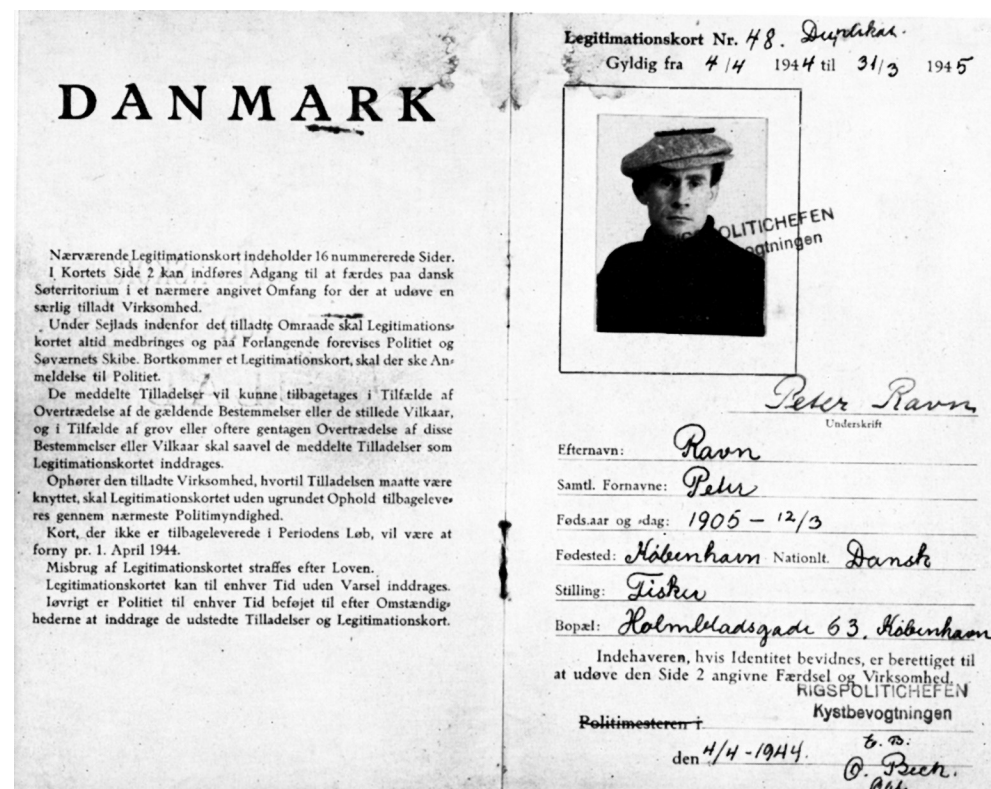
och legationsrådet Torp-Pedersen från danska legationen företrädde för Sovjetunionens ambassadör i Stockholm Alexandra Kollontay och legationsrådet Vladimir Semenov den 16 april 1944. Madame Kollontay bjöd på kaukasisk brandy och lyssnade välvilligt på de danska önskemålen. Madame lovade att föreslå sin regering att bevilja agreement för en representant för Frihetsrådet och ”det kämpande Danmark” i Moskva.⁵

Turnbull förmedlade sedan ett möte mellan Semenov och Frode Jakobsen, Arne Sörensen och Erling Foss från Frihetsrådet i den senares lägenhet på Brahegatan i Stockholm. Semenov frågade genast om Frihetsrådet stod i förbindelse med Buhl och politikerna kring honom i Köpenhamn. Detta förnekade Frode Jakobsen. Foss fick intrycket att svaret var en förutsättning för att samtalet kunde fortsätta i positiv anda. Thomas Dössings namn fördes på tal av Frode Jakobsen. Semenov svarade, att Frihetsrådet hade fria händer att utse den rådet ville ha som sin representant i Moskva. Det viktiga för Sovjetunionen var att representanten hade viljan och förmågan att bekämpa tyskarna. Semenov lovade att försöka utverka ett snabbt svar från utrikesdepartementet i Moskva.

Fyra dagar senare infann sig Semenov på nytt hos Foss. Frode Jakobsen var fortfarande kvar, men Arne Sörensen hade rest hem. Semenov överlämnade en verbalnot. Av den framgick att Sovjetunionen var villigt att ta emot en representant för ”det kämpande Danmark” på samma sätt som Christmas Möller företrädde det i England. Semenov ställde i utsikt att den danske representanten skulle få diplomatisk status och kallas envoyé. Uttalandet var ju egentligen oförenligt med verbalnoten – Christmas Möller hade ju ingen diplomatisk ställning som envoyé i England – men Moskvas svar innebar under alla förhållanden en stor framgång för Frihetsrådet. Det skålades för en vänskaplig framtid i sherry.⁶

Den 10 juni 1944 kom Dössing med fru till Stockholm. De mottogs med blommor av Semenov och Frihetsrådets representanter vid ankomsten till centralen. Några dagar senare gav Madame Kollontay lunch för Dössing med fru. Stämningen var hög. Det hölls tal. Madame förklarade att Danmark nu var en allierad nation. Skålar utbringades för de nya, vänskapliga förbindelserna mellan Sovjetunionen och Danmark. Via England och Mellanöstern kom paret Dössing till Moskva i slutet av juli. Den 2 augusti mottogs han av utrikeskommissarie Molotov i Kreml. Isolerad från hemlandet och under primitiva arbetsförhållanden gick Dössing dock en svår tid till mötes som representant för ”det kämpande Danmark” i Sovjetunionens huvudstad.⁷

När Frode Jakobsen reste hem till Köpenhamn i april 1944 hade han sällskap med Ebbe Munck och en lång, tunnhårig man på tåget till Malmö. Den tunnhåriga gick under namnet ”Finsen”. Bakom kodnamnet dölde sig sabotören Jens Lillelund. Han hade varit ledare för sabotageorganisationen Holger Danske sedan den sårade ”Tom” Söndergaard tvingats fly till Sverige efter attentatet mot Forum. Under några månader hösten 1943 ledde ”Finsen” flera framgångsrika sabotageaktioner mot företag, som arbetade för tyskarna, men i december brände den själländska marken också under hans fötter, så även han tvingades

”Ringens” ledare, cand. mag. Frode Jakobsen (1906–1990), intog en central ställning inom motståndsrörelsen i sin egenskap av Frihetsrådets ”krigsminister” och främste förhandlare med politikerna i Samarbejdsudvalget, med militärledningen och med utlandsdanskarnas ledare samt med briterne i bl a Stockholm under ockupationstiden. Han blev minister utan portfölj i övergångsregeringen den 5 maj 1945. På bilden syns det illegala ”fiskarpass” med fotografiet på Frode Jakobsen i keps, som han använde på båturen till Sverige med Bernhard Nielsen i april 1944

söka sin tillflykt till Sverige. I Stockholm var Lillelund förman för Kontaktudvalgets upplysningskontor, det s k klippekontoret. Dess uppgift var nämligen förutom den viktiga antistikkerverksamheten att bl a göra urklipp ur allsköns tidningar och böcker, som sedan via de illegala rutterna sändes över till motståndsrörelsen i Danmark.

I juni 1944 återvände Jens Lillelund tillfälligt till Danmark. I ett hus nära Dyrehaven utanför Köpenhamn träffade han för andra gången Frode Jakobsen. Lillelund var bekymrad över Holger Danskes öde. Organisationen var nästan uppriven av Gestapo. Under Jörgen Staffeldts korta tid som ledare var Holger Danske knutet till Dansk Samling. Efter arresteringen av Staffeldt låg ledningen i händerna på Arne Sörensen själv, men han intresserade sig enligt Lillelund mer för medlemmarnas politiska tillhörighet än för att de utförde sabotage. I själva verket hade förbindelserna mellan Arne Sörensen och de

få återstående medlemmarna i sabotageorganisationen upphört. Nu ville Lillelund att resterna av Holger Danske istället skulle ingå i "Ringens" och att Frode Jakobsen skulle ta sig an reorganisationen och utse en ny operativ ledare.

Sedan Frode Jakobsen hade förvissat sig om att brytningen mellan medlemmarna och Arne Sørensen var oåterkallelig gick han efter stor tvekan med på förslaget. Till ledare utsågs en av Holger Danskes illegala kontaktmän inom polisen O B Bertelsen. Med honom hade Frode Jakobsen sedan ett gott samarbete.

Som huvudman för Holger Danske i Frihetsrådet träffade Frode Jakobsen ett par gånger i veckan organisationens sabotörer och legendariska stikkerlikvidatörer "Flammen", Bent Fauerschou-Hviid, och "Citronen", Jörgen Haagen-Schmidt. Kodnamnet "Flammen" fick Fauerschou-Hviid på grund av sitt rödblonda hår. "Citronen" kom sig av att Haagen-Schmidt hade varit anställd vid en Citroänverkstad i Köpenhamn, som sprängdes av sabotörer. "Flammen" var en skicklig skytt. Han hade rykte om sig att döda stikkere med ett enda skott. Både han och "Citronen" hade flera "dödsdömda" tjallares och Gestapoagenters liv på sitt samvete.

Någon gång på sensommaren 1944 berättade "Flammen" för Frode Jakobsen att han via SOE:s fallskärmsfolk hade mottagit en order från britten att resa till Stockholm med anledning av att de hade avslöjat att en svensk kvinna, Jane Horney-Granberg gick Gestapos ärenden som spion och tjallare vid sina besök i Köpenhamn. "Flammen" hade order att bekanta sig med henne och sedan döda henne, när hon kom till Danmark igen. Nu ville "Flammen" veta vad Frode Jakobsen tyckte om det. Frode Jakobsen hade aldrig tidigare hört talas om Jane Horney, men han uppmanade "Flammen" att resa till Stockholm och ta reda på mer om saken.

Om kapten Schou, som ledde det danska kontraspionaget mot bl a Abwehrs agenter i Stockholm, redan tidigare haft ögonen på Jane Horney efter meddelanden om hennes påstådda samarbete med Gestapo från motståndsrörelsen i Danmark eller om han fick det genom "Flammen" är oklart. I alla händelser blev hon skuggad av Schous folk och kanske av "Flammen" själv. Skuggningen visade att hon umgicks med personer från tyska under rättelstjänsten i Stockholm. Schou och "Flammen" ansåg sig nu vara säkra på att Jane Horney spionerade åt Gestapo. Schou underrättade statspolisintendenten i Stockholm Martin Lindqvist om sina iakttagelser. Dessutom informerade han britten, förmodligen via Turnbull, om resultatet av skuggningen. Britterna tog till sig upplysningarna, vilket sannolikt blev avgörande för Jane Horney's tragiska öde.

Efter en tid återvände "Flammen" till Köpenhamn. Han berättade för Frode Jakobsen, att han under vistelsen i Stockholm hade blivit övertygad om att Jane Horney verkligen var tysk spion och tjallare. "Flammen" trodde inte att Jane Horney skulle komma till Köpenhamn på länge, så han hade bett engelsmännen att få skjuta henne medan han ännu var kvar i Sverige. Engelsmännen inlade emellertid sitt bestämda veta. De vidhöll ordern till "Flammen" att likvidera Jane Horney, men avrättningen fick absolut inte ske i det "neutrala" Sverige.

Gestapo hade länge varit på jakt efter "Flammen". I oktober 1944 blev han förrådd. Gestapoagenter omringade det hus i Köpenhamn, där han uppehöll sig med några vänner från "Ringens". För ovanlighetens skull var "Flammen" obehäpnad. Han hade alltså inga möjligheter att försvara sig. När tyskarna trängde in i huset sprang han upp på övre våningen för att hinna ta sin cyankaliumtablett, så att han inte skulle falla levande i Gestapos händer. När Gestapomännen släpade ner honom för trappan var han redan död. Bara några dagar tidigare hade tyskarna också dödat "Citronen" vid en våldsam eldstrid i ett hus i Köpenhamn, där han gömt sig som konvalescent.

Den brittiska ordern att likvidera svenskan Jane Horney vidarebefordrades till andra danska motståndsmän efter "Flammens" död. Den utfördes, troligen på internationellt vatten utanför Höganäs, i januari 1945. Enligt Frode Jakobsen var det ingen av de båda från en del håll utpekade, suspekta motståndsmännen Svend Aage Geisler, "Store Björn", eller Asbjörn Lyhne, "Lille Björn", som avrättade Jane Horney och sänkte kroppen i havet. Likvidationen lär istället ha utförts av några utvalda män från Holger Danske.⁸

För att vilseleda tyskarna om var invasionen skulle äga rum beordrade SOE på försommaren 1944 sabotage och störningsaktioner lite varstans i de ockuperade länderna, bl a i Danmark. Samma dag som invasionen i Normandie började utförde den kommunistiska BOPA en av de mest uppmärksammade sabotageaktionerna i Danmark under hela ockupationstiden. Målet var fabriken Globus, som tillverkade delar till flygmaskiner för bl a tysk räkning. Den låg i Glostrup på vägen mellan Köpenhamn och Roskilde. Vid den här tiden rörde det sig inte längre om sabotagegrupper på några få man, som nattetid smög sig till att placera ut några brandbomber vid någon obebakad anläggning, utan om stora grupper av sabotörer på upp emot ett par hundra man, som med täcktrupper i området kring sabotagemålet i dagsljus med vapenmakt övermannade sabotagevakterna och sedan

Riffelsyndikatet efter Bopas omfattande sabotage den 22 juni 1944.

Tysk exekutionspatrull avrättar en dansk patriot.

använde 100-tals kg trotyl för att ödelägga målen. Det var vad som skedde den 6 juni 1944 med Globusfabriken i Glostrup .

Den 22 juni var det dags för ännu en aktion av samma omfattning. Målet den gången var Danmarks största vapenfabrik Riffelsyndikatet i Köpenhamns Frihavn. Ett hundratal sabotörer från BOPA kämpade ner sabotagevakterna i en häftig eldstrid och sprängde Riffelsyndikatet i luften med 175 kg trotyl. Innan de fördröjda laddningarna utlöstes försvann sabotörerna i bilar, medförande en icke obetydlig mängd av syndikatets vapen, som var avsedda för tyskarna. De köpenhamnare, som såg eldslågorna och röken från det brinnande Riffelsyndikatet, jublade över sabotörernas framgång.⁹

Den tyska reaktionen blev våldsam. Den 23 juni avrättades elva tidigare dödsdömda danska sabotörer. Samtidigt släpptes schalburgtagen lös, dvs motsabotage av bl a medlemmar av Schalburgskåren mot danska anläggningar. Nätterna till den 24 och 25 juni schalburgterades Tivoli, Den kgl. Porcelänsfabrik, Studentergården och Borgarnes hus i Köpenhamn. Motståndsrörelsens sabotörer svarade med sabotage mot verksamheter i tysk tjänst.

Måndagen den 26 juni var måttet rågat för riksbefullmäktige Werner Best. Han utfär-

dade en förordning om utgångsförbud mellan kl 20 och 5 för hela Storköpenhamn och förbud mot folksamlingar större än fem personer. Arbetarna i Köpenhamn svarade med de sk ”gå tidligt hjem strejkerne”. Det började måndagen den 26 juni med att arbetarna vid Burmeister&Wain gick hem från arbetet kl 14. Eftersom de inte fick vistas utomhus efter kl 20 måste de ju sköta sina kolonitäppor på eftermiddagarna för att få potatis och grönsaker att leva av. Dagen därpå spreds aktionen till många fler företag, antingen arbetarna hade någon trädgårdstäppa att gå till eller inte. Dessutom trotsades utgångsförbudet av tusentals människor, som vistades ute på gatorna de varma sommarkvällarna efter att den sk ”spærretiden” inträtt. Den danska polisen ville inte göra något för att rensa gatorna. Den förhöll sig passiv, så tysk polis och tyska militärpatruller måste sättas in. Det kom till en rad blodiga sammanstötningar. På Strøget, Vesterbro och Nørrebro byggdes barrikader och bråte drogs ihop på gatorna och tändes på för att hindra de tyska utryckningsfordonens och militärpatrullernas framfart. Tyskarna öppnade eld. Dödade och sårade köpenhamnare fördes i ambulanser till sjukhusen.

I den hotfulla situationen backade Best tillfälligt. Efter förhandlingar med direktören för Udenrigsdepartementet Niels Svenningsen mildrade han torsdagen den 29 juni utgångsförbudet till att gälla från kl 23 istället för som tidigare från kl 20.

Reträtten hjälpte emellertid inte. Strejkerna följde sin egen dynamik och kunde inte längre hejdas. Folkvreden blev särskilt stark fredagen den 30 juni, när nyheter ingick om att tyskarna hade verkställt avrättningen av åtta medlemmar av den sk Hvidtstengruppen, som dömts till döden för att de tagit emot SOE:s fallskärmsfolk och containers med vapen i trakten av Randers i Jylland 1943. Den dagen stoppade folkmassor spårvagnstrafiken och spårvagnsförarna och S-banpersonalen gick i strejk. Anställda i fabriker, affärer och kontor, bl a damerna i telefoncentralen, lämnade sina arbetsplatser. Köpenhamn lamslogs av en ”folkestrejke”.

På fredagskvällen den 30 juni arrangerades ett möte mellan Buhl och några medlemmar i Frihetsrådet. Buhl begärde stöd från rådet för att få slut på ”Folkestrejken”, men förgäves. Istället beslöt Frihetsrådet samma kväll att stödja strejken. Under lördagen spreds en tryckt proklamation från Frihetsrådet, i vilken befolkningen uppmanades att fortsätta strejken tills tyskarna hävde utgångsförbudet och avlägsnade Schalburgkåren från Köpenhamn. Departementscheferna ingrep för att genom förhandlingar med Best och företrädare för näringslivet och fackföreningarna skapa förutsättningar för att kunna förmå befolkningen att återvända till sina arbetsplatser, så att livet i staden kunde återgå till normala förhållanden. Best var dock inte alls stämd för att göra eftergifter. Han överenskom istället med von Hanneken om kraftfulla insatser av den tyska krigsmakten. von Hanneken verkställde operation ”Monsun”. Tyska trupper från andra delar av Själland dirigerades mot huvudstaden. På fredagskvällen den 30 juni besatte tyskarna de kommunala verken och stängde av leveranserna av el, gas och vatten och på lördagsmorgonen förklarades Köpenhamn i belägringstillstånd. Staden spärrades av från omvärlden, stridvagnar patrullerade på de större gatorna och tungt beväpnade posteringar placerades

Barrikader på Strøget i Köpenhamn under Folkestrejken i juni 1944 för att hindra tyska patruller att komma fram.

ut lite varstans i gatukorsningarna. Försök att trotsa utgångsförbudet gjordes ändå av demonstranter. Tyska patruller öppnade eld. Nästan 1 000 köpenhamnare miste livet och ca 200 sårade fördes till sjukhus. Köpenhamn var på gränsen till öppet uppror.

Det var förstås oerhört besvärligt att leva i en storstad utan vatten, elektricitet och gas. Många försökte ta sig ut ur staden trots de tyska avspärningarna. De flesta hämtade vatten från "söerne" och kokade mat över öppna eldar på gårdarna. På så sätt kunde man överleva några dagar, men i längden var det förstås omöjligt.

I det läget ingrep Buhls medarbetare Hedtoft-Hansen och H C Hansen. De avtalade ett möte med Georg Duckwitz, som i sin tur begav sig till Dagmarshus för att förmedla att gå med på att lätta på restriktionerna och att låta de danska myndigheterna sända ut en appell med uppmaning till de strejkande att återgå till arbetet. Efter mycken övertalning gick Best sent på lördagskvällen med på att släppa på el-tillförseln igen och att appellen fick tryckas och även sändas över radion. Det skedde under söndagen den 2 juli. Spänningen lättade i staden, men Frihetsrådet hade på lördagen gått ut med en ny proklamation om fortsatt strejk tills Schalburgkåren avlägsnats från Köpenhamn, undantagstillståndet upphävts, tillförseln av gas, el- och vatten öppnats och avspärningarna av staden upp-

hört. Rådets proklamation åtlyddes av de flesta, så arbetet kom ändå inte igång under måndagen, även om spårvagnstrafiken återupptogs.

I vårt sammanhang är det av visst intresse att Frihetsrådet i samband med proklamationen riktade en hänvändelse till Sverige för att bli kvitt Schalburgkåren. I den hette det bl a: "... Vi opfordrer Sverige... til at lægge et diplomatisk pres på Tyskland for at få dette landsforraederkorps ophævet eller fjernet. Hjælp i gerning er i dag tusinde gange mere værd end ord. Danmarks Frihedsråd".

Enligt Ebbe Muncks dagbok uppsökte Foss och Dössing för Frihetsrådets räkning utrikesminister Günther den 3 juli för att ta reda på Sveriges reaktion på hänvändelsen. Günther upplyste då att regeringen redan hade dryftat denna inofficiella hänvändelse, men att erfarenheterna från en tidigare interventionen i Berlin till förmån för de deporterade norska studenterna fallit så illa ut, att regeringen beslutat att inte ingripa med anledning av Frihetsrådets hänvändelse. Det är möjligt att svenska regeringen hade intagit en annan hållning, om hänvändelsen istället hade kommit från politikerkringen kring Buhl.

I Köpenhamn fortsatte folkestrejken ytterligare något dygn. Först sedan Best meddelat att Schalburgkåren fått order att inte visa sig på gatorna och sedan departementschefen i socialministeriet Hans Henrik Koch lyckats övertala Mogens Fog och Frode Jakobsen att låta Frihetsrådet ansluta sig till en ny appell från politikerna Vilhelm Buhl och Ole Björn Kraft, Köpenhamns överborgmästare Viggo Christensen och förmännen för Arbejdsgiverforeningen och De samvirkende Fagforbund. Appellen utsändes på morgonen tisdagen den 4 juli och dagen därpå återgick folk till sina arbetsplatser.¹⁰

Under "Folkestrejken" i Köpenhamn visade det sig att Danmarks Frihetsråds proklamationer i stor utsträckning blev åtlydda av befolkningen. Politikerna kring Buhl, som i varje fall till en början misslyckades med att förmedla köpenhamnarna att återgå till arbetsplatserna, kunde inte längre blunda för att Frihetsrådet faktiskt var en mycket betydelsefull maktfaktor.

Den dansk-tyska krisen i samband med "Folkestrejken" i Köpenhamn löstes visserligen innan en fullständig katastrof inträffade, men läget i förhållande till ockupationsmakten var spänt också efter strejken. Sabotageaktionerna fortsatte om än med mindre spektakulära angrepp än de tidigare mot Globusfabriken och Riffelsyndikatet.

I november 1944 genomförde dock en grupp sabotörer från Holger Danske en uppseendeväckande aktion, som fick ett efterspel i Sverige. Henning Hansen var styrman på DSB:s modernaste färja "Storebaelt". Han fruktade att tyskarna skulle ta över färjan eller förstöra henne vid tiden för ett tyskt sammanbrott. Det ville han förhindra genom att föra henne i säkerhet i Sverige. Hansen visste, att "Storebaelt" skulle gå från Korsör runt Själland för den årliga översynen vid Burmeister&Wain i Köpenhamn. Han invigde en styrmanskollega i sin plan. Med hjälp av en kontaktman inom motståndsrörelsen utverkade han dessutom Frihetsrådets godkännande av den planerade aktionen.

I början av november 1944, när "Storebaelt" skulle avgå från Korsör till Köpenhamn, smugglade Hansen och hans styrmanskollega ombord fem sabotörer från Holger Danske

med vapen på färjan. Dessutom gömde han sin fru ombord, så att hon inte skulle utsättas för tyskarnas repressalier.

Den 6 november gick ”Storebaelt” runt Själland och in i Öresund norrifrån. Hon eskorterades av en tysk minsvepare, som dock höll sig ganska långt framför färjan. I höjd med Kronborg gav Hansen signal till de fem sabotörerna, som skyndade fram från sina gömställen och beordrade hands up på besättningen – inklusive styrmännen för syns skull. En navigationskunnig sabotör tog kommandot på bryggan och lät sätta kurs mot Helsingborg med högsta fart. Färjan smet in i hamnen i skydd av ett svenskt örlogsfartyg, innan den tyska minsveparen hann ingripa.

Efter påtryckningar av Best vände sig Udenrigsdepartementet till svenska UD och krävde att Sverige skulle återlämna färjan till Danmark, men UD förklarade att varje sådant krav skulle avvisas. Best tvingades att hålla till goda med detta besked. För att undvika eventuella tyska sabotage mot ”Storebaelt” i Helsingborg fördes hon i december under eskort av svenska örlogsfartyg via Falsterbokanalen till Karlskrona, där hon användes som depå- och logementfartyg vid den danska örlogsflottiljen.¹¹

Innan vi går vidare kan det vara på sin plats att redovisa lite statistik om sabotagen i Danmark under ockupationstiden: Antal aktiva danska sabotörer växte från några dussin sommaren 1942 till som högst omkring 800 våren 1945. Drygt hälften hörde hemma i det kommunistiska BOPA. Den närmast största organisationen Holger Danske hade uppskattningsvis som mest 150 å 200 aktiva sabotörer i sina led. Sammanlagt utfördes med mer eller mindre lyckat resultat 2 672 egentliga sabotageaktioner mot fabriker, verkstäder, garage, fartyg, skeppsvarv och hamnanläggningar, som tyskarna betjänade sig av, samt mot tyska depåer för bensin m m och mot danska nazisters firmor. 95 % av dessa aktioner genomfördes åren 1943-45. Därtill kom 1 810 sabotageaktioner mot järnvägar, bangårdar, järnvägsbroar m m. Förutom skadegörelse på skenor, rangerbangårdar och ställverk förstördes 58 lokomotiv och 119 tågsätt bragtes att spåra ur. 90 % av järnvägssabotagen utfördes under åren 1944-45.

Kostnaden för den materiella skadegörelse, som sabotörerna förorsakade, uppskattades strax efter kriget till ca 280 miljoner danska kronor / ca mellan 4 och 5 miljarder Dkr i dagens penningvärde /. Därtill kom att ca 350 stikkere och gestapoagenter blev likviderade av danska sabotörer, varav ca 200 av folk från Holger Danske. Under motståndskampen föll drygt 60 av Holger Danskes män offer för Gestapo och Abwehr och deras danska medhjälpare eller dansk polis, medan BOPA:s förluster lär ha uppgått till 38 dödade sabotörer.¹²

Som följd av brytningen med ockupationsmakten den 29 augusti 1943 upphörde tidigare gällande avtal om polisiärt dansk-tyskt samarbete vid bekämpning av sabotage, spionage och samhällsomstörtande verksamhet i Danmark att gälla. Tyskarna hade länge varit irriterade över den danska polisens passivitet, t ex i samband massflykten av judar över Öresund och den fortsatta flyktvägen till Sverige. Det tyska missnöjet över att den danska polisen inte ingrep för att förhindra gatuoroligheter och sabotageaktioner och annan illegal aktivitet i landet var också stark.

Senast i början av 1944 var SIPO och Abwehr på det klara med att dansk polis i själva verket aktivt samarbetade med motståndsrörelsen, t ex vid mottagning av SOE:s fallskärmsagenter. I maj 1944 arresterade tyskarna ett fyrtiotal danska polismän, som misstänktes för att organisera ett slags illegalt hemvärn i Jylland. Den tyska säkerhetspolisen kom fram till att ingen mindre än chefen för det danska poliskommandot i Jylland-Fyn, polismästare Aage Agerstedt i Aarhus var huvudmannen bakom den illegala verksamheten. Han dömdes av tysk domstol för samarbete med den engelska underrättelsetjänsten och för förberedelser till väpnat uppror till tukthus i KZ-läger i Tyskland. Aage Agerstedt dog av tarminflammation i Neuengamme i december 1944.

Under ”Folkestrejken” i Köpenhamn i juli 1944 var det uppenbart att den danska polisen stod på de strejkandes sida. Polismännen avhöll sig från att ingripa mot folk, som trotsade utgångsförbudet och byggde barrikader på gatorna. Förhandlingar med tyskarna om att den danska polisen på nytt skulle delta i bekämpning av sabotage och annan omstörtande verksamhet förhalades från dansk sida. Ännu i september 1944 hade de inte givit något resultat. Tyskarna måste räkna med att ca 9 000 beväpnade danska polismän skulle falla dem i ryggen vid en eventuell befrielsekamp i danska städer. Det hade polisen i Paris nyligen gjort, när allierade trupper befriade staden i augusti 1944.¹³

Den 19 september 1944 igångsatte tyskarna till ackompanjemang av ett falskt flyglarm operation ”Möwe” mot polisstationerna i de större danska städerna. I Köpenhamn, Aarhus, Odense och Aalborg arresterade tysk polis och militär drygt 2 000 danska polismän, som deporterades till koncentrationsläger, bl a Buchenwald, i Tyskland. Dessutom greps ca 250 danska gränsgendarmer i Sønderjylland. De internerades i Fröslevslägrät för vidare transport till tyskt koncentrationsläger. På övriga orter nöjde tyskarna sig med att arresterera och avvärpa de danska polismännen, varpå dessa släpptes fria. Tyskarna hade nämligen ingenting emot att de gjorde tjänst som ordningspolis utan vapen, men det blev det inte tal om från de dansk polismännens sida. Istället gick de flesta under jorden. De anslöt sig till en illegal polisorganisation, som leddes av polismästare Aage Seidenfaden och som hade nära anknytning till Frihetsrådet och motståndsrörelsens grupper. Den tidigare nämnde chefen för kustpolisen Sven Holten tog plats som den illegala polisorganisationens representant i Frihetsrådets Kommandoudvalg.

Förutom att många polismän enrullerades i motståndsgруппerna och engagerade sig i det vanliga motståndsarbetet upprättade medlemmar i den illegala polisorganisationen kartotek över personer, som samarbetade med ockupationsmakten och som skulle arresteras och ställas inför rätta, när Danmark åter blev fritt.

Med undantag av den lilla polisstyrkan vid kungens residens Amalienborg, som tilläts fortsätta sin vaktjänst, fanns det efter den 19 september 1944 ingen legal beväpnad dansk organisation i landet, som kunde skydda befolkningen mot våldshandlingar och andra brott. Tysk polis hade vare sig vilja eller resurser att fylla tomrummet. Visserligen upprättade tyskarna en slags hjälppolis, det s k HIPO-korpset, men den bestod övervägande av danska nazister och överlöpare och ägnade sig mer åt att tyrannisera befolkningen än att skydda den

Istället växte det fram en flora av mer eller mindre seriösa privata vaktbolag. I oktober organiserades kommunala vaktvärn i alla större danska städer. Även om vaktvärnets patruller var obehäpnade bidrog de till att förhindra fullständig rättslöshet i landet. Brottsyndikatens olagliga verksamhet, väpnade sammanstötningar mellan ligor, mord, våldsverkan, schalburgtage och terror fick dock starkt ökad omfattning i Danmark under återstoden av ockupationstiden.

Särskilt beryktad blev den besinningslösa tyska motterror, som den sk Petergruppen under ledning av SS-officern Otto Schwertd gjorde sig skyldig till. Petergruppen sprängde omkring 160 danska fabriker och tidningslokaler m fl anläggningar och hade omkring 120 danskars liv på sitt skuldregister innan ockupationen var till ända.¹⁴

Järnvägssabotage på Jyllandsbanan. Aage Trommer visade dock i sin avhandling "Jernbanesabotagen i Danmark under den anden verdenskrig..." (1971) att de danska järnvägssabotagen endast försinkade de tyska trupptransporterna marginellt och att de var av ringa militärt värde. Deras betydelse låg mer på det psykologiska och propagandistiska planet.

Kapitel 16

Den danske Brigade byggs ut. Tysk protest. Brittisk-danska förbindelser rörande Brigaden. Bröndums och Røjels "desertering".

Vid samtalet med statsminister P A Hansson den 26 november 1943 om Sofielundförläggningen hade minister Kruse förbehållit sig möjligheten att återkomma med en framställning om att längre fram få starta fler polisutbildningsläger. I januari 1944 var antalet danska flyktingar i Sverige, som hade gjort någon form av värnplikt i Danmark, uppe i ungefär 1900. Kommandoen för militaere flygtninge planerade för två nya utbildningsläger. Den här gången var det inte fråga om yrkesmilitärer som i Sofielund, utan det skulle bli rekrytutbildning av lämpliga flyktingar i åldern 18–35 år. Dansk värnpliktslag gällde inte i Sverige, så rekryteringen måste ske på frivillig grund. Av hänsyn till Sveriges "neutralitet" måste rekryteringen dessutom omges med stort hemlighetsmakeri. Av den och andra anledningar var det svårt att nå ut till alla flyktingar med information om utbildningen. Sekretessen bidrog också till en ryktesspridning bland flyktingarna om att det rörde sig om ett vitgarde, som skulle sättas in mot kommunisterna i Danmark och inte mot tyskarna. Den nödvändiga "polisetiketten" stötte förmodligen också bort en del. Kommandoen fick alltså i en första omgång bara in ca 250 anmälningar från lämpliga rekryter.

Generalmajor Knudtzon nöjde sig därför med att via minister Kruse göra en framställning till P A Hansson om att få upprätta en förläggning till för utbildning av 500 danska flyktingar. Kommandoen föreslog Qwesarums slott i Skåne som förläggningsplats, men försvarsstabens inrikesavdelning vidhöll förbudet mot danska polisutbildningsläger så nära hemlandet. Riskens bedömdes tydligen vara för stor att danskar skulle rymma från förläggningar i Skåne och ta sig över till Danmark med svenska vapen, vilket kunde förorsaka besvär med tyskarna.

Efter samråd med Söderman valde danskarna istället Sättra Brunn nära Sala i Västmanland som förläggningsplats. Uppsala universitet, som ägde Sättra Brunn, anordnade emellertid sommarkursverksamhet där. Under perioden 10 maj-15 september skulle den danska Sättra Brunnstyrkan därför förläggas till Håtunaholm i Bro socken i Uppland.

I slutet av januari uppsökte Kruse och Knudtzon tillsammans statsministern med en promemoria om att få anordna polisutbildning för 500 man vid Sättra Brunn samt med önskemål om att den svenska statskrediten till Kruse skulle utökas från 5 till 20 miljoner kronor. Buhl gick i god för återbetalningen. Sedan kreditfrågan ordnats med Riksbanken medgav Kungl. Maj:t i konselj den 11 februari 1944 att utbildningen vid Sättra Brunn fick bedrivas

Under våren ökade antalet danska flyktingar och efter en ny rekryteringsomgång ingick så pass många anmälningar att Knudtzon via Kruse utverkade en tredje förläggningsstyrka av P A Hansson. Den skulle tv förläggas i tält vid Håtunaholm, samtidigt som Sättra Brunnstyrkan låg där i baracker över sommaren. Kungl. Maj:t medgav utbildningen